

469. – Арк.24; 28. Там само. – Ф.1304. – Оп.21. – Стр.2. – Арк.19; 29. Платунов Н.И. Вказана праця. – С. 50. Полян П.М. Насильственные миграции и география населения // Мир России. – 1999. – №4. – С. 102; Бушин Н.Я. «Раскулачивание» в Сибири (1928-1934 гг.): методы, этапы, социально-экономические и географические последствия. – Новосибирск, 1996. – С.21; 32. Полян П.М. Вказана праця. – С.102.

Н.М. Жулканич

НАПРЯМИ АГРАРНОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ В ОБЛАСТЯХ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ (70-ТІ РР. ХХ СТ.)

Історичні етапи функціонування сільського господарства Української РСР в 70-ті рр. цього сторіччя свідчать про суттєві суперечливі процеси утвердження і розвитку соціально-економічних відносин на селі. Слід, однак, відзначити, що комуністична партія як керівна сила радянського суспільства приділяла значну увагу розвитку сільського господарства. У ЦК КПРС «50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції» наголошувалося, що будова сільського господарства на соціалістичних началах – «найскладніше і найважче завдання після завоювання влади пролетаріатом»¹.

Питання розвитку аграрних господарств Українських Карпат у 1970-х рр. знайшли відображення у працях І. Баланюка, Г. Гуцуляка, О. Гуцуляка, М. Лендела, С. Онисько, М. Скопишак² та ін. Метою даного дослідження є визначення основних напрямів господарювання сільськогосподарських підприємств Українських Карпат у 70-х рр. ХХ ст., в статті обґрунтовано доцільність спеціалізації та концентрації виробництва, дано оцінку здобуткам і прорахункам розвитку аграрним сектором.

За даними статистики, сільське господарство Української РСР в аналізовані роки мало певні успіхи. Середньорічне виробництво зернових за 1971-1975 рр. становило 40,0 млн. т, або було збільшено порівняно з попереднім п'ятиріччям, на 6,6 млн. т (на 20%). Згідно програми розвитку сільського господарства УРСР за 1971-1975 рр. колгоспи і радгоспи мали виробити м'яса у живій вазі – 3,2 млн. т, молока – 14,2 млн. т, яєць – 4,9 млрд. шт., вовни – 2,6 тис. т. Уже у 1974 р. колгоспи виробили 3,4 млн. т м'яса (у живій вазі), 15,2 млн. т молока, 6,1 млрд. шт. яєць, 26,5 тис. т вовни. Тобто, заплановані завдання були виконані. Проте рівень життя і соціальні потреби сільських населених пунктів села не були забезпечені. Середньомісячна грошова заробітна плата працівників сільськогосподарських у 1973 р. становила 113 крб., а оплата праці колгоспників – 79 крб. Питома частка сільського торгівлі в загальному обсязі роздробного товарообороту 1974 р. складала 21%, обсяг наданих послуг на душу населення у сільській місцевості становив 15,5 крб.⁴ Низькими темпами розвивалися стимули продуктивної праці в колективних господарствах.

Аналізований період характеризувався розгортанням спеціалізації та концентрації виробництва сільськогосподарського виробництва. Проблеми спеціалізації аграрного виробництва ставали предметом прискіпливої уваги союзного та республіканського партійного і радянського керівництва. У 1976 р. ЦК КПРС прийняв постанову "Про дальший розвиток спеціалізації і концентрації виробництва сільськогосподарського виробництва на базі міжгосподарської кооперації і агропромислової інтеграції"⁵. На відміну від попередніх пленумів ЦК, на зібраннях кінця 70-х рр. розглядалися не тільки позитивні сторони, але й недоліки та негативні явища у роботі партійних організацій з виконанням вищезгаданої постанови.

Одним із першочергових завдань вважалася інтенсифікація сільськогосподарського виробництва, оскільки до середини 60-х рр. можливість екстенсивного розвитку в основному була вичерпана. За відсутності вільних земель і неможливості надалі розширювати за їх рахунок посівні площі та за умов зменшення сільського населення необхідно було виробити більшу кількість продукції для забезпечення потреб зростаючої кількості міського населення. Ще більш актуальним завданням інтенсифікації сільськогосподарського виробництва було для західних областей через значну нестачу орної землі в регіоні та наявності значної кількості сільського населення.

Відповідно до ґрунтово-кліматичних умов, структури і використання земельних угідь в Українських Карпатах склалося певне розміщення виробництва продукції сільського господарства. Сільське господарство кожної з областей та регіону в цілому має свої особливості, зумовлені специфікою природно-географічних та економічних умов. Відмінними є структура та продуктивність сільськогосподарських угідь, кількість зайнятих у виробництві селян, забезпеченість сільськогосподарських угідь, напрями господарювання. В процесі розробки заходів із спеціалізації колективного виробництва враховувалися зональні особливості. А саме птахівництво, свиноводство та овочівництво концентровані в колгоспах низинної зони; м'ясо-молочне скотарство та вівчарство – у

гірських колгоспах. Значну питому частку в одержанні грошових прибутків гірських колгоспів займала реалізація продукції допоміжних підприємств і промислів (переробка деревини, добування каменю, лозоплетіння та ін.). Розвиток цих напрямів господарювання сприяв залученню до праці значних лишків робочої сили регіону. Зростав попит на деревообробні верстати, устаткування для цегельних та консервних заводів, змінювалася структура виробництва.

Однак всі сторони господарської діяльності колгоспів та радгоспів і соціально-побутового життя селян перебували під постійним і пильним контролем органів державного та партійного управління. Системою державного управління охоплювалася вся аграрна сфера виробництва. Через свої органи вона також здійснювала контроль за землекористуванням, карантинні заходи, охорону природи, охорону праці, медичне обслуговування, організацію пенсійного та соціального забезпечення, обов'язкової шкільної освіти, культурно-масової роботи.

Подальший розвиток матеріально-технічної бази сільського господарства на основі прискорення науково-технічного прогресу викликав до життя поглиблення суспільного поділу праці, розвиток спеціалізації, концентрації та кооперування колгоспно-радгоспного виробництва. Серед позитивних тенденцій, які зіграли відповідну роль у розвитку аграрного виробництва в країні зокрема в областях Українських Карпат в аналізовані роки, слід назвати посилення аграрно-промислової інтеграції, процесів спеціалізації галузей та міжгосподарської кооперації. Розвитком вказаних напрямків сільськогосподарського виробництва сприяли й заходи щодо утвердження твердих (п'ятирічних) планів закупівлі продукції та підвищення закупівельних цін.

У 1965 р. були встановлені тверді плани закупок сільськогосподарської продукції на п'ятиріччя. Закупівельні ціни були підвищені. За реалізовану надпланову продукцію встановлювалася доплата. Загальний рівень закупівельних цін на кінець 70-х рр. зріс у порівнянні з 1964 р., в колгоспах – у 1,5 рази, в радгоспах – у 1,7 рази⁶. Звичайно, ці заходи позитивно вплинули на розвиток сільського господарства в роки восьмої п'ятирічки (1966-1970 рр.). Однак в наступні роки значення цих заходів було ослаблено. Справа в тому, що ціни на сільськогосподарську техніку та запасні частини, будівельні матеріали, паливо та мастильні матеріали, мінеральні добрива та послуги «Сільгосптехніки» та «Сільгоспхімії» й інших організацій, які обслуговували колгоспи та радгоспи, зростали швидше, ніж закупівельні ціни. Впродовж 1966-1975 рр. ціна одиниці потужності тракторного парку зросла у 1,8 разів, ціна комбікорму – у 2, будівництво одного місця для худоби – у 2,3 рази⁷. Зростала собівартість продукції рослинництва та тваринництва. Так, собівартість зерна в колгоспах зросла в аналізований період у 2,5 рази, картоплі – в 2 рази⁸. З окремими видами продукції витрати на виробництво виявилися вищими, ніж закупівельні ціни. Внаслідок недосконалої цінової політики, недоліків в організації виробництва, незацікавленості працівників знижувалася рентабельність, а відтак скорочувалися можливості для нарощування темпів розвитку сільського господарства.

На кінець восьмої п'ятирічки (1966-1970 рр.) колгоспники західних областей республіки здійснили перші кроки із спеціалізації та концентрації сільськогосподарського виробництва. В цей час господарства регіону розвивалися як багатогалузеві, що розпоршувало колгоспні кошти, робочу силу, а відтак і знижувало темпи зростання виробництва сільськогосподарської продукції. Враховуючи складні ґрунтово-природні та погодно-кліматичні умови Карпатського регіону, спеціалізація та концентрація виробництва мала сприяти більш раціональному веденню господарювання. Перша спроба підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва шляхом укрупнення окремих галузей господарств була здійснена ще на початку 50-х рр. Зокрема спеціалізацію господарства розпочали з галузі тваринництва. Однак за умови збереження багатогалузевості колгоспів ця спроба виявилася неефективною.

Наступна спроба мала місце у другій половині 60-х рр. 1969 р. 82 колгоспи Львівщини спеціалізувалися на виробництві м'яса (19% до загальної кількості усіх колгоспів) і виробили 51% від загальної кількості реалізованого колгоспами області м'яса. За даними офіційної статистики спеціалізовані господарства Івано-Франківській області у 1970 р. виробили 60% яловичини, 83% свинини, 92% яєць від загальної кількості. Однак області Українських Карпат значно відставали від решти областей республіки в питаннях спеціалізації та концентрації тваринництва. В 1970-1975 рр. тільки умовно можна було вважати, що спецгоспи виробляли і продавали 53% м'яса від загальної кількості⁹. Насправді ця цифра була у два рази нижча. Із зниженням закупівельних цін і зміною умов заохочення за надплановий продаж м'яса, багато господарств регіону скоротили власне виробництво і вдалися до транзитного перепродажу худоби від населення, незаконно одержуючи від держави 35 і 50% надбавки, яка фактично належала товаровиробникам особистих господарств.

У наступні роки процеси спеціалізації виробництва та міжгосподарської кооперації

сільському господарстві області не набули широкого поширення. Так, станом на 1 січня 1977 р. у Закарпатській області функціонували лише 5 спеціалізованих сільгоспідприємств, з них 2 колгоспи во вирощуванню та відгодівлі великої рогатої худоби, 1 колгосп та 2 міжколгоспні підприємства по вирощуванню та відгодівлі свиней. Питома вага спеціалізованих колгоспів і міжколгоспних об'єднань до всіх колгоспів по продажу державі м'яса великої рогатої худоби та свиней становила відповідно лише 4 та 29%.

Однак слід відзначити, що спеціалізовані господарства досягли певних результатів. У 1976 р. середньодобові прирости великої рогатої худоби та свиней в останніх перевищували показники інших господарств на 22,1 та 54,8%. В розрахунку на одного середньорічного працівника в спецгоспах і міжгосподарських обладнаннях було вироблено 54,4 ц м'яса великої рогатої худоби та 60,6 ц свинини, або у 2,2 та 1,4 рази більше, ніж у всіх інших колгоспах. В цьому ж році спецгоспами і об'єднаннями реалізовано державі 87% великої рогатої худоби та 56% свиней високих кондицій, а середньореалізаційна ціна 1 центнера яловичини склала 221,77 крб., проти 211,06 крб. в інших господарствах. Кожен центнер реалізованої свинини приніс спеціалізованим господарствам 50,66 крб. прибутку. В інших господарствах цей показник не перевищував 29,91 крб¹⁰.

Поглиблення спеціалізації та концентрації у тваринництві вимагало створення міцної промислової бази з виробництва кормів. Будувалися комбикормові заводи, створювалися міжгосподарські комбінати з виробництва кормів, створювалися спеціалізовані кормові господарства, які постачали комбінатам значну частину зелених, концентрованих та грубих кормів. До прикладу, Жидачівський комбикормовий завод Львівської області, який забезпечував комбикормами 26 колгоспів, виробив у 1970 р. 11,6 тис. т. комбикормів, одержавши прибуток 36 тис. крб¹¹. На кінець 70-х рр. на Львівщині діяло вже 20 міжколгоспних комбикормових заводів, які забезпечували виробництво 300 тис. т комбикормів на рік¹².

Процеси спеціалізації аграрного виробництва зумовили необхідність збільшення капіталовкладень у розвиток інфраструктури галузей, які обслуговували сільське господарство. В 1966-70 рр. загальний обсяг капіталовкладень в сільське господарство Закарпатської області склав 198,1 млн. крб., в 1971-1975 рр. – 36,4, у 1976-1980 рр. – 396,2 млн. крб. Розрахунки свідчать, що питома вага держави в загальному обсязі цих капіталовкладень становила 48,3, а колгоспів – 51,7%¹³. Зокрема, за аналізований період за рахунок державних капіталовкладень в Закарпатті було створено і введено в дію комбикормовий завод в с. Розівка, Ужгородського району (потужністю 325 т в зміну), млин-завод Виноградівського комбінату хлібопродуктів (115 т на добу), елеватор Ужгородського комбикормового заводу (25 тис. т одноразового зберігання)¹⁴.

Однак, з огляду на те, що в більшості господарств регіону (гірських та передгірних) основною галуззю було тваринництво, для забезпечення його потреб потужностей цих заводів не вистачало. Вихід із ситуації, щодо кращого забезпечення галузі кормами, віднайшли у свій час ще чехословацькі та польські спеціалісти, які планували більш повно використати природні кормові угіддя Карпат. Для цього вони будували мости та прокладали дороги, розробляли заходи з покращення стану полонин. Втїлити свої задуми в життя у повній мірі вони не встигли. Із встановленням радянської влади в регіоні всі ці напрацювання було втрачено.

В аналізовані роки основна увага у вирішенні питань інтенсифікації сільськогосподарського виробництва приділялася зміцненню матеріально-технічної бази колгоспів та радгоспів, запровадженню комплексної механізації та меліорації земель, спеціалізації та концентрації галузі. За період 1965-1979 рр. капіталовкладення в сільське господарство республіки склали 57,9 млрд. крб., або у 3,9 рази більше, ніж у попередні 15 років. З них державні капіталовкладення становили 24,6 млрд. крб., або у 4,8 рази більше. Основні фонди колгоспів та радгоспів збільшилися у 3,7 рази і досягли 38,5 млрд. крб¹⁵.

В цілому, за період з 1917 по 1975 р. в сільське господарство України було вкладено 220 млрд. крб., з них 213 млрд. крб. – у 8 та 9 п'ятирічках (1966-1975 рр.)¹⁶. В ці роки капіталовкладення концентрувалися на трьох основних напрямках: механізації, меліорації і хімізації сільського господарства. Основна увага акцентувалася на необхідності покращення віддачі від капіталовкладень та на поглиблення і удосконалення зв'язків сільського господарства з іншими галузями агропромислового комплексу. З року в рік збільшувалися капіталовкладення держави у розвиток аграрної сфери, в першу чергу на об'єкти виробничого призначення. Якщо в роки 7 п'ятирічки сума капітальних вкладень в сільське господарство республіки складала 6 985 млн. крб., то у 10-й (1976-1980 рр.) вона зросла майже у 2,4 рази і склала 20 140 млн. крб¹⁷.

В західних областях України значну увагу було приділено прискоренню технічного

.....
прогресу та зміцненню матеріально-технічної бази господарств. За роки восьмої та дев'ятої п'ятирічок (1966-1975 рр.) державні капіталовкладення в сільське господарство регіону склали 2 645 млн. крб. (або 10,3% від загальної кількості капіталовкладень по республіці). Капітальні вкладення за рахунок власних коштів колгоспів склали за цей же період 1 759 млн. крб.¹⁸

Капіталовкладення в сільське господарство Чернівецької області за період 1965-1979 рр. становили більше 750 млн. крб. За цей період було оновлено машинно-тракторний парк, який кількісно збільшився у 2,5 рази, енергетичні потужності зросли в 2,7, енергоозброєність в 3, а поставки мінеральних добрив – у 2,6 рази.¹⁹ До цього радянська держава ще ніколи не вкладала таких величезних коштів у розвиток сільського господарства.

Однак не завжди ці капіталовкладення використовувалися раціонально. Досить пригадати попередні десятиріччя, коли прожектерські дії керівництва держави (СРСР) щодо освоєння цілих і перелогових земель Казахстану та Сибіру. Освоєння цілини поглинуло значну частину фінансових коштів, техніки та робочої сили колективних господарств багатьох республік Радянського Союзу, в тому числі й України. Фінансові, технічні та трудові ресурси з України були спрямовані і на надання «шефської допомоги» сільськогосподарським підприємствам Нечорноземної зони Росії. Згідно прийнятої у 1975 р. постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів Союзу РСР «Про заходи по дальшому розвитку сільського господарства Нечорноземної зони РСФРР», лише впродовж 1975 р. українські спеціалісти Львівської, Івано-Франківської та Чернівецької областей виконали роботи з проектування комплексу з вирощування й відгодівлі великої рогатої худоби на 5 000 голів, з виготовлення документації по меліорації земель у колгоспах Волгоградського краю (на 1800 га). 565 осіб працювало на будівництві та меліоративних роботах в названій області. 40 працівників Івано-Франківського міжколгоспного об'єднання з будівництва зводили об'єкти в колгоспах Новгородської області, а 30 українських механізаторів з агрегатами там само проводили вапнування кислих ґрунтів²⁰. Це незважаючи на гостру потребу в меліорації у господарствах Української РСР, на постійне недоосвоєння капіталовкладень, недовиконання планів з меліорації, зрошення та вапнування ґрунтів через нестачу кадрів, фінансових ресурсів та відповідної техніки.

Разом з тим, хоча в Україні фондоозброєність села зростала швидше, ніж темпи зростання виробництва сільськогосподарської продукції, через неефективність самої системи колективного господарювання, відсутність реального господаря власника зменшувалася фондовіддача кожного карбованця, вкладеного в розвиток аграрного сектора.

Під зміцненням матеріально-технічної бази колективних господарств в радянській час розуміли нарощування темпів механізації господарств, іншими словами – збільшення поставок техніки селу. За аналізований період господарствам Карпатського регіону було поставлено 14 317 одиниць техніки, завдяки чому тракторний парк збільшився на 11 501 одиницю. Области Карпатського регіону одержали 10,2% від загальної кількості поставленої українському селу техніки. Найбільш відчутно збільшився парк тракторів та зернозбиральних комбайнів у Львівській області – на 6 085 одиниць, найменш відчутно – у Закарпатській області – 2 433²¹. Однак механізація не дала очікуваних результатів. На практиці вона перетворилася на звичайне постачання господарствам низькоякісної малопродуктивної вітчизняної техніки.

Для аграрних підприємств Карпатського регіону, які ведуть господарювання у складних природно-кліматичних умовах, надзвичайно важливим була і залишається меліорація сільськогосподарських угідь. В передгір'ї і низині опади випадають у надмірній кількості, ґрунти важкі, перезволожені, тому тут актуальним є осушення заболочених земель.

Поштовхом до пошкваллення меліоративних робіт став травневий (1966 р.) пленум ЦК КПРС, який розглянув питання «Про широкий розвиток меліорації земель для одержання високих і сталих врожаїв зернових та інших сільськогосподарських культур». Вперше в історії розвитку сільського господарства країни так широко розглядалося питання щодо поліпшення якості сільськогосподарських угідь. В областях були створені виробничі управління меліорації і водного господарства, меліоративні будівельно-монтажні управління з використанням осушених земель механізовані колони. Держава виділяла значні кошти на меліорацію земель та будівництво зрошувальних систем. Впродовж 1966-1975 рр. в регіоні було осушено 77,3 тис. га сільгоспугідь, що складало майже 18% від загальнореспубліканського показника, зрошувальні системи було збудовано на 10,4 тис. га – відповідно майже 1,0%.²² Особливо інтенсивно проводилась меліорація земель у 1966-1970 рр. Держава виділила на меліорацію в Закарпатській області 36,6 млн. крб. Уже в 1971 р. площа осушених сільськогосподарських угідь в області становила 134,1 тис. га. На кінець восьмої п'ятирічки (1971 р.) Закарпатська область вийшла на перше місце за рівнем меліоративних

робіт. Тут було осушено 84,5% із загального фонду заболочених та надмірно зволжених земель, у Львівській області – 66,8%.²³ Вважалося, що освоєння своєрідної «української цілини» (за твердженням першого секретаря ЦК КП України В.В.Щербицького) – заболочених і надмірно зволжених земель західного регіону є необхідною умовою піднесення економіки господарств та базовою частиною інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. Внаслідок здійснених заходів на новоосвоєних землях у 1975 р. середня врожайність зернових в регіоні становила 20,7 ц/га (по Україні – 18,2), картоплі – 70,5 ц/га (по Україні – 84,0)²⁴.

Однак вже до кінця 70-х рр. стало зрозуміло, що намічені березневим (1965 р.) та травневим (1966 р.) Пленумами ЦК КПРС завдання з меліорації та зрошування земель в республіці залишаться недовиконаними. Із 2,57 млн. га земель, які підлягали зрошенню, було задіяно 56%, із 6 млн. га земель, які підлягали осушенню – 63%.²⁵ Вважалося, що така ситуація була наслідком скорочення, з ряду причин», державних капіталовкладень в сільське господарство проти обсягів, визначених рішеннями вищезгаданих пленумів. Однією з причин недовиконання планів було зростання опортуністичної вартості будівельних об'єктів водогосподарського призначення. У деяких випадках зрощення складало до 80%. Далися ознаки прорахунки та помилки в проектуванні, а не підвищення «рівня капітальності» об'єктів, як зазначалося у річних звітах.

В цілому, розширення робіт з меліорації сприяло створенню культурних пасовищ, певному підвищенню ефективності тваринництва. Практика проведення меліоративних робіт свідчить, що освоєна земля має значні резерви для дальшого розвитку землеробства і громадського тваринництва. Однак в умовах Карпатського регіону більш важливим питанням є раціональне використання наявних лук і пасовищ (без значних капіталовкладень).

Однією з особливостей колективного господарювання в областях Українських Карпат була чисельність значної кількості економічно відстаючих колгоспів, розташованих у гірській і передгірній місцевостях. Найбільше їх налічувалося у Івано-Франківській – 92 та у Закарпатській області – 98, найменше – 19 у Чернівецькій.²⁶ У постановах ЦК КПУ та Ради Міністрів УРСР, які були прийняті в кінці 60-х рр., для подолання відставання економічно слабких колгоспів було визначено ряд основних завдань. Серед них – впровадження внутрігосподарського розрахунку, гарантованої оплати праці, зміцнення кадрів. Проте для підйому економіки цих господарств необхідно було здійснити додаткові заходи. Оскільки головним джерелом грошових прибутків гірських колгоспів була реалізація тваринницької продукції, то для розвитку галузі основним завданням залишалося покращення природних кормових угідь шляхом проведення культуртехнічних робіт та внесення мінеральних добрив. Необхідно було також виділити додаткові кошти на проведення вапнування та меліоративного покращення земель; встановити відповідні коефіцієнти зустрічного продажу продукції тваринництва за продукцію молока, м'яса, вовни; забезпечити гірські колгоспи технікою і матеріалами для подальшого розвитку допоміжних підприємств і промислів; хоча б частково уникнути шкоди колгоспам витрати на транспортування продукції; завершити електрифікацію. Проте більша частина пільг, передбачених постановою ЦК КПУ від 7 квітня 1967 р. «Про заходи по підвищенню економіки відстаючих колгоспів гірських і поліських районів УРСР», як це часто бувало в Радянському Союзі, залишилися лише на папері.

Низькими залишалися урожайність зернових, картоплі, овочів, кормових культур. До того ж собівартість виробництва зростала. Економічна незацікавленість безпосередніх виробників, відчужені від засобів виробництва – безвідповідальність партійних і радянських інстанцій, що приймали непродумані рішення, призводили до негативних наслідків: меліоровані ґрунти засолялися або заболочувалися, надмірна «хімізація» земель спричинила забруднення земель та отруєння шкідливими хімікатами сільськогосподарської продукції. Все це відбувалося на тлі постійного декларування необхідності вжиття заходів «для охорони і науково обґрунтованого, раціонального використання землі та її надр»²⁷.

Приймалися численні постанови, які, на жаль, не завжди втілювалися в життя на місцях. Так, у березні 1967 р. ЦК КПРС та Радою Міністрів СРСР було прийнято постанову «Про невідкладні заходи по захисту ґрунтів від вітрової та водної ерозії», яка передбачала будівництво гідротехнічних протиерозійних споруд. В областях республіки було розроблено та затверджено партійними та радянськими органами плани робіт із захисту ґрунтів від вітрової та водної ерозії на 1968-1970 рр. Вже на початку 70-х рр. в Україні була визначена необхідність підвищення ефективності використання землі вказував і жовтневий (1968 р.) пленум ЦК КПРС. В результаті в західних областях у наступні роки було проведено комплекс заходів протиерозійних заходів. Так, лише у Закарпатській області в роки дев'ятої п'ятирічки (1971-1975 рр.) на укріплення берегів річок та інші гідротехнічні споруди витратили майже 7 млн. крб.²⁸

Важливим економічним і соціальним завданням в областях Українських Карпат завжди було

забезпечення зайнятості трудових ресурсів. Одним з напрямів розв'язання цієї проблеми була організація та розвиток підсобних підприємств і промислів у колгоспах та радгоспах. У 1967 р. Рада Міністрів СРСР прийняла спеціальну постанову «Про дальший розвиток підсобних підприємств і промислів у сільському господарстві», у якій йшлося про можливість створення підсобних галузей для поліпшення використання сезонної надлишкової робочої сили, матеріальних та сировинних ресурсів господарств. Для господарств Карпатського регіону з хронічним аграрним перенаселенням, надлишком робочої сили та наявністю необхідної сировини, розвиток підсобних підприємств та промислів мав особливо важливе значення. У регіоні в 70-х рр. один працездатний колгоспник в середньому був зайнятий не більше 198 днів, замість 290²⁹. В гірських районах цей показник становив в середньому 173 дні, або 59,5% річного фонду робочого часу. Низький рівень використання трудових ресурсів зумовлений, в першу чергу, сезонністю сільськогосподарського виробництва. Найбільш напруженим періодом року є липень-жовтень, найменш завантажені – січень-квітень.

За роки восьмої п'ятирічки, зокрема у Закарпатській області було організовано і створено 483 підсобних підприємства, в тому числі 18 цегельних заводів, 6 консервних, 25 лісопиляльних, 22 тарних цехів, 13 кам'яних кар'єрів, 8 кахельних цехів, 18 цехів лозоплетіння та ін. В Івано-Франківській області працювало 54 цегельних і 6 кахельних заводів, 5 вапнякових цехів, 32 кар'єри по добуванню каменю і піску, 2 консервні і 6 цехів з виробництва соків, 10 комбікормових заводів, 122 цехи з деревообробки, 7 майстерень художніх виробів³⁰.

У Львівській області кількість підсобних виробництв за аналізований період зросла в 1,4 рази й становила на початок дев'ятої п'ятирічки 2 613 одиниць³¹. З них 300 млинів, 611 підприємств з ремонту сільськогосподарської техніки, 814 – з переробки льону та ін.

Однак мали місце численні випадки відкриття в районних центрах різнопрофільних ремонтних майстерень, не пов'язаних із аграрною сферою залучення до роботи в них осіб, не пов'язаних із колгоспним виробництвом, відсутність належного контролю за використанням коштів на оплату праці працівникам підсобних підприємств, фактичне заниження норм виробітку і завищення розцінок та ін. Це змусило керівні органи вдатися до певних кроків, зокрема прийняття постанови Секретаріату ЦК КПРС від 25 червня 1971 р. «Про перекручування в роботі допоміжних підприємств і промислів колгоспів і радгоспів». Результатом виконання окремих економічних необґрунтованих рішень останньої стало різке скорочення кількості допоміжних підсобних підприємств. Якщо на початок 1970 р. в Івано-Франківській області функціонувало 244 допоміжних підприємства і промисли, на яких було 8 тис. зайнятих (5 % зайнятих колгоспників), то на початок 1980 р. кількість підприємств скоротилася до 92. В Закарпатській області, відповідно, з 900 підприємств залишилося 317.³²

Розвиваючи підсобні колгоспні промисли, враховуючи особливості Карпатського регіону варто було більше уваги приділяти переробці диких плодів та ягід, грибів, лікарських трав виробництвам з виготовлення глиняного посуду, художніх виробів з дерева. Загалом, кожен колгоспник регіону повинен би був мати принаймні дві спеціальності, щоб у літній період бути зайнятим на сільськогосподарських роботах, а в зимній – у допоміжних промислах.

Оскільки здійснені заходи не спрацьовували, не сприяли швидкому піднесенню сільськогосподарського виробництва, керівництво вдалося до традиційних заходів нематеріального стимулювання. Спроби активізації виробництва сільгосппродукції здійснювалися через створення громадських бюро економічного аналізу, які виявляли резерви виробництва продукції та її здешевлення, запровадженням диспетчерської служби в колгоспах. Останнє покликане було скоротити час на управління виробництвом, більш продуктивно використовувати техніку, автотранспорт та ін.

Спробою щодо підвищення якості виробленої сільськогосподарської продукції була розробка комплексної системи управління якістю продукції. Громадські комісії з якості діяли при обкомах, райкомах партії та в кожному окремому колгоспі чи радгоспі. Вони розробляли рекомендації щодо вдосконалення виробництва, підвищення його ефективності і якості роботи. В багатьох колгоспах вводилися нові штатні одиниці – інспекторів з якості.³³ Однак відомча розпорошеність служб контролю якості виробленої сільськогосподарської продукції незацікавленість у дотриманні стандартів якості сировини з боку переробних підприємств (і основному державного сектора), не сприяли стимулюванню зростання виробництва в колгоспах та радгоспах, зводила нанівець спроби господарств реалізовувати високоякісну сільгосппродукцію³⁴.

Названі напрями господарювання в аграрному секторі були характерними і для 70-х рр. Однак навіть окремі успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва, які мали місце і

була зовнішніми факторами, не змогли суттєво вплинути на стабілізацію галузей. Певні організаційно-Радарні заходи з боку партійних і управлінських органів щодо підвищення рівня виробництва і життя сільських трудівників не знаходили результативної віддачі. Основними причинами цього становища були істотні недоліки у використанні землі, машинно-тракторного парку, матеріальних, фінансових і трудових ресурсів, а також в управлінні аграрним сектором.

Чимало істотних прорахунків було допущено в напрямку спеціалізації й концентрації виробництва, зокрема у тваринництві. Крупні тваринницькі спеціалізовані комплекси потребували відповідної кількості високоякісних кормів, які в умовах гірських і передгірних господарств Карпат зробити було важко. Будівництво нових і реконструкція існуючих тваринницьких об'єктів здійснювалася, підрядні і субпідрядні будівельні організації були малопотужними. Прискорене введення сільськогосподарського виробництва на індустріальну основу викликало зростання та збільшення в обсягах і співвідношеннях капітальних вкладень держави і колгоспів, слабкою залишалася економічно-фінансова діяльність як колгоспів, так і державних сільгоспідприємств.

Основним недоліком господарювання досліджуваних років була ситуація, коли пріоритет надавався розвитку виробничої сфери, а соціальна сфера села фінансувалася і розвивалася за екстенсивним принципом. Домінування командних методів управління в аграрному секторі, економічна неспроможність колективного сільського господарства забезпечити відповідні соціальні гарантії сільських жителів не змогли позитивно вплинути на подальший гармонійний розвиток виробництва і зміну сільського укладу. Тогочасне село потребувало докорінного реформування аграрних відносин.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. 50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції. Тези ЦК КПРС. – К., 1967. – С.14; 2. Маланюк І.Ф. Економіко-практичні аспекти розвитку аграрних відносин у регіоні Карпат. – К., 2000. – 104с.; Гуцуляк Г.Д. Економіко-ресурсний потенціал Карпатського регіону. – Львів., 1991. – 152с., Гуцуляк О.М. Розквіт економіки Закарпаття в єдиному народногосподарському комплексі країни // Історія народного господарства на економічній думки Української РСР. – 1983. – Вип.17. – С.3-7; Лендел М.А. Аграрні відносини на Закарпатті: Уроки минулого і сучасність. – Ужгород, 1999. – 275с., Онисько С. Ефективність сільського господарства Карпатського регіону. – Львів., 2003. – 296с., Прокопишак В.К. Стан та перспективи розвитку сільського господарства в Карпатському регіоні. – Львів, 1998. – 124 с.; 3. Сільське господарство Української РСР за останні роки (1965-1975 рр.) Стат. зб. – К., 1975. – С.44; 4. Там само. – С.123,135; 5. За щастя оновленої землі. – К., 1979. – С.130; 6. Комплексная программа развития сельского хозяйства в действии. – М., 1980. – С.158; 7. Аграрные проблемы развитого социализма. – М., 1980. – С.67; 8. Тюрина А.П. Социально-экономическое развитие советской деревни. 1965-1980. – М., 1982. – С.21; 9. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.25. – Спр.1233. – Арк.122; 10. Лендел М.А. Вказ. праця. – С.43; 11. ЦДАВО України. – Ф.27. – Оп.22. – Спр.2317. – Арк.22; 12. Під зорею радянською. – Львів, 1979. – С.79; 13. Лендел М.А. Вказана праця. – С.41; 14. Народне господарство Закарпатської області: Стат. зб. – Ужгород, 1985. – С.109-110; 15. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.25. – Спр.2086. – Арк.52; 16. Матеріали XXV с'їзду КПСС. – М., 1976. – С.49; 17. Развитие механизации и электрификации сельского хозяйства Украинской ССР. – К., 1988. – С.95; 18. Народне господарство Української РСР у 1975 р. – К., 1976. – С.331; 19. Дикусаров В.Г. Розквіт Радянської Буковини – триумф радянської політики КПРС // УДЖ. – 1980. – №7. – С.50; 20. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.25. – Спр.1233. – Арк.186-187; 21. Розраховано за: Народне господарство Української РСР у 1975 р. – К., 1976. – С.169-170; 22. Народне господарство Української РСР у 1965 р. – К., 1966. – 715с.; Народне господарство Української РСР у 1975 р. – К., 1976. – С.236, 238, 229-230; 23. Козлова Т.А., Трегобчук В.М. Економіка мелеорации земель. – М., 1972. – С.88; 24. Народне господарство Української РСР у 1975 р. – К., 1976. – С.234, 237; 25. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.25. – Спр.384. – Арк.34; 26. ЦДАВО України. – Ф.27. – Оп.22. – Спр.1483. – Арк. 27, 48, 114; 27. Конституція Союзу Радянських Соціалістичних Республік. – К, 1977. – С.11; 28. Закарпатська правда. – 1976. – 5 лютого; 29. Долішній М., Дудко О. Розвиток колгоспних промислів на Львівщині// Економіка Радянської України. – 1972. – №9. – С.81; 30. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.25. – Спр.529. – Арк.16,23; 31. Долішній М., Дудко О. Вказана праця. – С.82; 32. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.25. – Спр.529. – Арк.16, 23; 33. За щастя оновленої землі. – К., 1979. – С.134-135; 34. Поплевкин Т.Т. О партийном руководстве сельским хозяйством // Вопросы истории КПСС. – 1967. – №8. – С.92.

Н.І. Землюліна

ГРОМАДСЬКА ПОЗИЦІЯ І.ФРАНКА КРІЗЬ ПРИЗМУ ГЕНДЕРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Формування і впровадження гендерних принципів як важливого підґрунтя сучасної державної політики у сфері соціальних відносин потребують глибокого вивчення витоків гендерної